

Indonézia afrikai szerepvállalása és az újjáéledő bandungi szellemiség¹

Tarrósy István

A tanulmány a történelmi kontextusba ágyazott indonéz–afrikai kapcsolatok részletes bemutatására és értékelésére törekszik, különös tekintettel a folyamatosan változó világpolitikai környezetre, amelyben az említett aktorok egyre intenzívebben és mind szélesebb kört felölelő területeken működnek együtt. Az elemzés elsőként az afroázsiai relációk egyik jelentős mérföldkövének, az 1955-ös bandungi konferenciának az eszmei és gyakorlati örökségét tekinti át, hiszen még napjainkban is Bandung szellemisége határozza meg leginkább az úgynevezett Dél–Dél-kötelékek retorikáját. Ezt követően a tanulmány amellel érvel, hogy a Dél–Dél-kapcsolatoknak az indonéz fél kezdeményezésére történt újjáélesztése – az Új Ázsia–Afrika Stratégiai Partnerség (*New Asia–Africa Strategic Partnership*, NAASP) égisze alatt – lényegében a bandungi eszmék megújult formában való visszatérése és továbbvitele Jakarta külpolitikájában. Indonézia újbóli afrikai megjelenése és egyre élénkülő szerepvállalása leginkább a kereskedelmi forgalom növekedésén, valamint a diplomáciai missziók nyitását és a politikai relációk szorosabbra fűzését célzó törekvéseken érhető tetten, amit az írás az Indonézia–Nigéria és az Indonézia–Dél-afrikai Köztársaság bilaterális relációinak a fejlődésével illusztrál. Végül a fenti folyamatoknak a globális világrendbe tagozódását tárgyaló néhány zárógondolat teszi teljessé az indonéz–afrikai kapcsolatokról kialakított képet.

The paper aims to look at Indonesia-Africa relations in a historical context, but with a prime focus on the changing contemporary environment, which is exemplified by intensified and pragmatic involvement between the two sides. The discussion will first touch upon the heritage of the 1955 Bandung Conference in terms of it being an important point of reference in Afro-Asian linkages. The “Spirit of Bandung” still arguably prevails in much of the rhetoric surrounding notional South-South ties. Following on from this, the argument is made that a possible “revitalisation” of South-South cooperation by Indonesia, under the rubric of the New Asia-Africa Strategic Partnership (NAASP), offers up a renewed form of the Bandung Spirit in Jakarta’s foreign policy. Indonesia’s re-emergence in Africa is analysed mainly via trade flows and the presence of diplomatic missions and endeavours. Two specific cases, Indonesia–Nigeria and Indonesia–South Africa relations are discussed within this context. Finally, some concluding thoughts relate the discussion to the ongoing global order.

* * *

A felemelkedő hatalmak egyre nagyobb befolyással bírnak a globális szintén. Richard N. Haass olvasata szerint a 21. századi nemzetközi kapcsolatok legfőbb jellemzője a polaritás

nélküli rendszer: a világot immár nem egy vagy két, vagy akár számos nagyhatalom dominálja, hanem több tucatnyi aktor birtokol és gyakorol hatalmat, különböző formában.² Bár nézetei – amelyek szerint

különböző szintű politikai és gazdasági hatalommal bíró centrumok alkotják napjaink nemzetközi rendjét – helytállóak, a fennálló világrend az interpoláris terminussal írható le még pontosabban. Ez utóbbi a fő globális és regionális aktorok együttműködését jelenti az egyre intenzívebbé váló interdependencia közben tartása, valamint egy olyan működőképes és hatékony multilaterális rend kialakítása érdekében,³ amelyet a Dél–Dél-kötelékekhez⁴ hasonló, egyre nagyobb figyelmet érdemlő kapcsolati hálók alkotnak.

A globális Dél fejlődő és feltörekvő államai – az Immanuel Wallerstein által jelzett periféria és félperiféria területeiről⁵ – egyre több esetben, határozott lépésekkel alakítanak ki és valósítanak meg együttműködéseket. A bipoláris világra jellemző kelet–nyugati szembenállást a 21. századra – a már a hidegháború alatt is létezett – Észak–Dél kettőssége váltotta fel.⁶ Az új, globális világrend egyik fontos jellemzője a pénzügyileg, katonailag, iparilag fejlett Észak és a nála még mindig gyengébb teljesítményindikátorokat felmutatni képes Dél viszonyrendszerével kapcsolatos. Ahogyan az észak–déli együttműködés a mai napig sokféle formában ölt testet (segítségnyújtás, akadémiai, civil kezdeményezések, hivatalos nyilatkozatok, két- és többoldalú kooperáció),⁷ úgy a Dél–Dél-relációk is sokrétűek, sokszereplősek.

A Dél–Dél-együttműködés elsőként a csaknem harminc afrikai és ázsiai állam részvételével megrendezett bandungi találkozón öltött hivatalos formát, 1955

áprilisában, Indonéziában – mindössze néhány évvel azelőtt, hogy a világon végigsöpört a történelmi fordulópontot jelentő dekolonizációs hullám. A konferencia eredeti célja a világbéke, a harmadik világ hidegháborús szerepköre, a gazdasági fejlődés, valamint a dekolonizáció témájának nemzetközi diszkussziója volt, továbbá lehetőséget biztosított olyan, mindkét kontinenst érintő ügyek megtárgyalására is, amelyekre a korábbi, gyarmati időszakban nem nyílt mód. Kweku Ampiah szerint a konferencia a résztvevőket egy jól körülírható és koherens „harmadik erővé” kovácsolta, törekvéseiket és célkitűzéseiket pedig közös mederbe terelte a hidegháború által két részre osztott világban.⁸ Tukumbi Lumumba-Kasongo kiemeli, hogy a bandungi találkozóról írt legtöbb tudományos publikáció azt az egyöntetű lelkesedést és közös akaratot hangsúlyozza, amely újra kívánta definiálni Afrikának és Ázsiának a fejlett nyugati hatalmakhoz való viszonyát, megkérdőjelezve ezáltal a fennálló világrendet.⁹ Bandung szellemisége tehát a globális egyenlőségre való törekvés szinonimájává vált.

Bár az utóbbi évtizedek ígéretes makromutatói Afrika felemelkedését jelzik, érdemes fenntartásokkal fogadni a „felemelkedés” kifejezést, amely valójában inkább a függőség megszilárdítását takarja.¹⁰ A legtöbb afrikai ország ugyanis rendkívül sérülékeny a gazdasági és technológiai értelemben vett „alulfejlettség”, valamint az annak következményeképpen kialakuló szegénység, illetve a korrupció miatt. Számos ázsiai

ország viszont példátlan fejlődési pályát járt be az elmúlt időszakban, némelyik meglehetősen látványos módon. Ez az eltérő fejlődési pálya vetette fel a kérdést, hogy vajon mi történt az afroázsiai szolidaritással,¹¹ és mit jelent az napjaink kontextusában – Bandung szellemiségét és a hozzá szorosan kapcsolódó el nem kötelezettség koncepcióját komolyan megkérdőjelezték ezek a folyamatok. Ezt támasztja alá Matthew Quest is, amikor arról ír, hogy a hidegháborús időkben, az egymással szemben álló blokkok ütköző érdekei között történő ügyes diplomáciai manőverezés korában az el nem kötelezettség minden kétséget kizáróan egy taktika volt, nem pedig egy filozófia.¹²

A Dél-afrikai Köztársaság későbbi elnöke (1999 és 2008 között), az el nem kötelezettség mozgalmanak (*Non-Aligned Movement*, NAM) elnöki tisztét egykor (1999–2003) betöltő Thabo Mbeki már a poszthidegháborús érában arra figyelmeztetett, hogy a mozgalom jövője a globális kihívásokra való válaszadás képességén múlik, ezért határozottabb cselekvésre szólította fel a szervezetet.¹³

Josef Purnama Widyatmadja hasonlóan vélekedik, amikor megállapítja, hogy:

Ötven évvel a bandungi konferencia után (...) úgy tűnik, hogy az ázsiai és afrikai vezetők elveszítették a lelkesedésüket, hogy nemes eszméikért harcoljanak... Ázsiának és Afrikának egy széles körű dialógus mellett kell elköteleznie magát, hogy azonosíthassák a rájuk váró kihívásokat és az előttük álló lehetőségeket... Ázsia és Afrika szerepe az igazságos nemzetközi rend megteremtésében

nagymértékben függ a belső erejüktől, egységüktől és kohéziójuktól.¹⁴

Ahogy már az el nem kötelezettség indulásánál egyre inkább „előtérbe került a nem [feltétlenül] regionális, hanem a külpolitikai orientáció hasonlóságán alapuló együttműködés a fiatal független államok között”¹⁵ – például: a nemzetközi feszültség csökkentése érdekében tett erőfeszítések vagy a fejlődő országok elképzeléseinek erősebb artikulációja a nemzetközi szervezetekben –, úgy a 2010-es években továbbgondolt együttműködési kontextus is e célokat, a fejlődő térségeknek a globális folyamatokba való (számukra) sikeresebb integrálását szorgalmazza.

De vajon e kohézió a valóságot tükrözi, vagy csak egy mítosz? Hogyan lehetséges újjáéleszteni Bandung szellemiségét az afroázsiai kapcsolatok erősítése és a fejlődő világ lehetőségi körének kiterjesztése érdekében? Mi Indonézia szerepe az interpoláris globalizmusban és a megújuló afroázsiai relációkban?

Az újjáélesztett „déli út”?

Az 1955-ös bandungi konferencia teremtetette meg az afroázsiai együttműködés elméleti kereteit, így olyan hasonló nemzetközi tömörülések előfutárának tekinthető, mint például a már említett el nem kötelezettség mozgalma (1961), a G77 csoport (1964), illetve az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája (*United Nations Conference on Trade and Development*, UNCTAD; 1964).

A hidegháborús geopolitika bipolaritása egyfajta „harmadik út” kidolgozásának a szükségességére mutatott rá, miközben a globális Dél érdekeinek képviselője mellett ezen országok politikai elitje is egyre hangsúlyosabban kiállt.

Néhány, az el nem kötelezettek mozgalmát kutató szakértő úgy véli, hogy ez a szövetség a hidegháborús időszak lezárultával is ígéretes potenciállal rendelkezik. T. T. Poulouse pedig kifejezetten azt tárgyalja munkájában,¹⁶ hogy milyen szerepet játszhat nemzetközi szinten a NAM. Olvasatában ez magában foglalja a globális környezeti problémák és az egyre nagyobb méreteket öltő ivóvízhiány megoldásában való részvételt, egy új gazdasági világrend kialakításának igényét, valamint az atom- és más tömegpusztító fegyverek világszintű betiltása érdekében folytatott kampányt. Mindez a nemzetközi figyelem középpontjába állítja a szegénység, a demokrácia és a méltányos kereskedelem ügyét.

Az egykori harmadik világ politikája a 21. század első éveiben – bizonyos mértékben – eredményesen befolyásolta a globális napirend alakulását, ezért immár elképzelhetetlen, hogy a déli nézeteket és érdekeket ne vegyék számításba a nemzetközi politika alakításaért felelős aktorok. Ez pedig az el nem kötelezett államok közötti fokozott együttműködés megerősítésének is friss lendületet adott – erősíti meg Živojin Jazić, amikor arról ír, hogy az ENSZ és a millenniumi fejlesztési célok programjának lényegét alkotó, a multilateralizmus megerősítésére irányuló küzdelemben a NAM-ra

ugyanolyan nagy szükség van, mint a korábbi évtizedekben.¹⁷

Az Új Ázsia–Afrika Stratégiai Partnerség megerősítése?

Joko „Jokowi” Widodo indonéz elnök 2015 áprilisában, a bandungi konferencia 60. évfordulójára rendezett ünnepség zárónapján kiemelte, hogy a találkozó az afroázsiai kapcsolatok újjáéledésének a jele.¹⁸ Ugyanis a „Dél–Dél-kooperáció megszilárdítása a világbéke és a jólét érdekében” jelmonddal meghirdetett törekvések legfőbb célja a tíz évvel korábban, Bandung 50. évfordulóján elfogadott *Deklaráció az Új Ázsia–Afrika Stratégiai Partnerség megerősítéséről* című dokumentum mellett való elkötelezettség nyilvánítása volt. Így ismét egy erősebb, befogadóbb és fenntartható partnerség mellett tettek le a voksukat a résztvevők.

Ezek mind rendkívül hangzatos elvek, ám vajon milyen pluszt adott az Új Ázsia–Afrika Stratégiai Partnerség (*New Asia–Africa Strategic Partnership*, NAASP) a globális Dél már meglévő két-, három- vagy akár többoldalú partnerségeihez? Már a 2000-es évek elejétől a háromoldalú kollaboráció virágzását éljük, amelyben a fogalmi keretek újradefiniálásának lehetünk szemtanúi, a fentihez hasonló nyilatkozattételek nélkül; tehát a 21. században a hidegháborús bipoláris geopolitika felől egy többpólusú világrend felé történő elmozdulás figyelhető meg. A felemelkedő hatalmak minden valószínűség szerint kulcsszerepet játszanak majd az

afrikai fejlődésben, főként mivel a domináns washingtoni konszenzus csekély eredményeket tud felmutatni a kontinensen,¹⁹ és a NAASP deklarációját aláírók ismételten megerősítették elkötelezettségüket az Afrika fejlődését elősegítő közös szerepvállalás mellett.²⁰ Fantu Cheru és Cyril Obi arra is rávilágít, hogy egy ilyen jellegű együttműködés nem csupán anyagi forrásokat és technikai segítségnyújtást biztosít a földrész országainak, hanem egy olyan támogató nemzetközi közeget is létrehoz a kontinens számára, amelyben az ottani aktorok is képessé válnak a saját fejlődési útjuk és menetrendjük meghatározására.²¹

A retorika tartalmától eltekintve, valamint annak a nem nyugati gyökerei ellenére jól látható, hogy a kontinens életébe beavatkozó, számos tagot tömörítő külső csoport egy még intenzívebb függőségi viszonyt alakíthat ki Afrikával. Amennyiben a kereskedelmet tekintjük a fő összekötő kapocsnak, Ian Taylor nyomán leszögezhető,²² hogy a feltörekvő országok és Afrika relációrendszerében nincsen semmi rendkívüli, sőt számos közös elemüket tekintve jól összehasonlíthatóak a kapitalista világ által a gyarmati időszak után felépített kapcsolati hálóval. Taylor továbbá azt is hangsúlyozza, hogy olyan kézenfekvő választási lehetőségek állnak az afrikai államok rendelkezésére, amelyekkel diverzifikálhatják a természeti erőforrásaikat megszerezni kívánó és új piacokat kialakító nyugati országokkal való kapcsolataikat, ám csak akkor tudnak élni velük, ha a saját forrásaik felett megfelelő hatóságot és

ellenőrzést képesek gyakorolni. Amílcar Cabralt idézve kiemeli, hogy „Afrika valódi felemelkedésének kiindulópontja” a nemzeti felszabadulás lesz, azaz amikor a nemzeti termelőerők teljesen lerázzák a külföldi befolyás igáját.²³

Az NAASP deklarációja szerint a saját erőforrások feletti hatóság gyakorlásához szükséges feltételek megteremtéséhez és az új politikai vízió kialakításához a bandungi szellemiséghez és az Afrika–Ázsia-szolidaritáshoz való igazodásra van szükség. Az aláíróknak továbbá ki kell dolgozniuk a partnerség intézményesített eljárási rendjét,²⁴ ami a kormányközi döntéshozatali struktúrában meglehetősen nagy kihívásokat rejt. A nyilatkozat szövege kimondja még, hogy a már létező kezdeményezések, mint például a Tokiói Nemzetközi Afrikai Fejlesztési Konferencia (*Tokyo International Conference on African Development*, TICAD), a Kína–Afrika Együttműködési Fórum (*Forum on China–Africa Cooperation*, FOCAC), valamint az Afrika–India Fórum (*India–Africa Forum Summit*, IAFS) tevékenységét is kiegészítheti az NAASP. Ennek ellenére ma még nehezen látható, hogy egy ilyen nemes cél miként válik egy működőképes, minden résztvevő javát szolgáló rendszerré – kiváltképp úgy, hogy a felek eddig kevés energiát fordítottak a vállalkozás gyakorlatba történő átültetésére.

Lumumba-Kasongónak igaza van, amikor kijelenti, hogy az afroázsiai fejlődés központi politikai kérdése a jóléti állam megteremtése, amely a két fél szolidaritásának alapjául szolgál²⁵ azáltal, hogy

létrehozza az annak elfogadásához szükséges elismerés bázisát. A nemzetközi környezet kedvező változásai és 1955 fel-emelő történelmi pillanata ellenére napjainkban az afrikai és ázsiai nemzeteknek nehezebb „egyértelmű közös nevezőre jutniuk a nemzetközi orientációjuk során”.²⁶ A politikai diskurzus szintjén világos különbség tehető a globális Dél és Észak között, és továbbra is rendkívüli erőfeszítéseket igényel, ha az Amerikai Egyesült Államok által uralt neoliberális rendszerben kíván egy feltörekvő csoport valódi alternatívákat kínálni.

Az eszménykép világos megfogalmazása azonban bizakodásra ad okot. Az afroázsiai partnerségben részt vevő államok politikai elitjei retorikájukban egy olyan társadalmat vizionálnak, amelyben „az emberek stabilitásban, méltósággal, valamint az erőszak, az elnyomás és az igazságtalanság miatt érzett félelem nélkül” élhetnek.²⁷ Jóllehet politikájukkal és tevékenységükkel aláássák ezeket a fennkölt eszméket, nyilvános nyilatkozattételük a civil társadalmak nyomásgyakorló és az elszámoltathatóságot biztosító eszközévé válhat.

Indonézia (ismét) megélenkülő afrikai jelenléte

Az indonéz–afrikai kooperáció szorosabbá válásától Indonézia egyértelműen az afrikai kontinensen játszott geopolitikai kulcsszerepének a megszilárdulását várja. A bandungi szellemiségnek megfelelően hatékonyabbá vált kereskedelmi relációk és az afrikai államoknak

nyújtott segítség különböző formái a pragmatikus külpolitikája legfőbb eszközei. E tevékenysége várhatóan tovább erősödik majd Jokowi elnöksége alatt, még nagyobb teljesítményre sarkallva az Afrikában tudatos lépésekkel haladó Indonéziát. Mivel a Dél–Dél-együttműködés során a felek a bandungi terminológiát alkalmazzák a tárgyalásaik során, a globális Délhez tartozó államok körében a „megélenkülő afrikai együttműködés” jelentése mindenki számára azonos és könnyen érthető, a hangzatos célkitűzések pedig ösztönzőleg hatnak az indonéz üzleti érdekeket képviselő megállapodások megkötésére. Az indonéz üzletemberek afrikai befektetéseinek a szorgalmazása a gazdasági relációk megerősítése mellett a kontinens fejlődésének más aspektusaihoz is hozzájárulhat.

Indonézia az államilag irányított piaci diverzifikáció részeként Afrika számos országában kíván felvevőpiacot kialakítani az úgynevezett „nem olaj és nem földgáz” termékeinek (pálmaolaj és a belőle készült árucikkek, textil, cipőipari termékek, gépjárművek és alkatrészek, valamint elektronikai cikkek). Az ország szenegáli nagykövete, Nidalia Andrajati szerint az indonéz vállalkozásoknak az árucikkeik minőségének magas színvonalára következtében kompetitív előnyük van az afrikai piacokon, ezért könnyedén fel tudják venni a versenyt a többi ázsiai szereplő termékeivel.²⁸ 2010 és 2014 között az indonéz exportot – egyre növekvő ütemben – befogadó első huszonöt országból tizenhárom szubszaharai állam volt: a Közép-afrikai Köztársaság,

Szomália, Mauritánia, Dzsibuti, Mozambik, Kenya, Burkina Faso, Szenegál, Guinea, Sierra Leone, Nigéria, Kongó és a Dél-afrikai Köztársaság.

Ennek ellenére az indonéz magánvállalkozók számára még mindig rendkívül távolinak tűnik Afrika. Karen Brooks szerint Indonézia új keletű gazdasági növekedésének maguk az indonéz fogyasztók jelentik a motorját, a lakossági fogyasztás ugyanis a GDP közel 60 százalékát teszi ki.²⁹ Így nem meglepő, hogy a magánszektor az ország belső piacára összpontosít, illetve Ázsia felé terjeszkedik: az Indonéz Köztársaság Kereskedelmi Minisztériumának 2016-os adatai szerint 2014-ben az ország exportjának több mint 70 százaléka irányult a szomszédos államokba. Jól szemlélteti Indonézia középtávú prioritásait, hogy nemrég csatlakozási szándékát fejezte ki a (2015-ben amerikai kezdeményezésre létrejött, de jelenleg bizonytalan sorsú) Csendes-óceáni Partnerséghez (*Trans-Pacific*

Partnership, TPP), amelynek tagjai ma a világ legnagyobb szabadkereskedelmi övezetét alkotják.

A túlnyomórészt ázsiai hangsúlyok azonban nem akadályozták meg Indonéziát abban, hogy az afrikai exportját bővítse; ezt támasztja alá és igazolja az is, hogy 2011 és 2014 között az Afrika és Indonézia közötti összkereskedelem folyamatosan növekvő tendenciát mutatott, s 2014-re elérte a 11,56 milliárd dollárt. Ebből az ország afrikai importja 5,42 milliárdot tett ki, míg az oda irányuló exportja 6,14 milliárd dollárt. Ez jelentős javulás a 2011-es 9,62 milliárd dolláros összértékhez képest.³⁰ Az országokra történő lebontás esetén a többi afrikai államhoz képest Nigéria, a Dél-afrikai Köztársaság (DAK) és Egyiptom rendelkezik jól fejlett indonéziai kereskedelmi kapcsolatrendszerrel (1. táblázat). Mivel Nigéria és a Dél-afrikai Köztársaság kitüntetett figyelmet érdemel, velük később részletesen is foglalkozik a tanulmány.

1. táblázat³¹

Indonézia tíz legnagyobb afrikai kereskedelmi partnere 2014-ben (millió dollár)

Ország	Export	Import	Összkereskedelem
Nigéria	648,61	3.306,30	3.954,91
DAK	1.379,50	498,49	1.877,99
Egyiptom	1.341,00	145,93	1.486,93
Algéria	178,64	299,72	478,36
Angola	189,66	209,28	398,94
Dzsibuti	306,82	0,27	307,09
Benin	213,11	31,10	244,21
Ghána	212,27	28,72	240,99
Marokkó	82,19	140,26	222,45
Tanzánia	202,49	19,65	222,14

Habár Indonézia főként bilaterális megállapodásokat köt partnereivel, a regionális stratégiáját is igyekszik fejleszteni, amihez a Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (*Southern African Development Community, SADC*) és a Kelet-afrikai Közösség (*East African Community, EAC*) keretein túl a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége (*Economic Community of West African States, ECOWAS*) is számos kereskedelemfejlesztési lehetőséget kínál. A napjainkban zajló pozitív hozadéku változások támogató közeget jelentenek az egyes afrikai államokkal vagy az azok csoportjaival történő kooperáció még szorosabbra fűzéséhez – érvel Andrajati nagykövet:

Az Indonéz Köztársaság Kormánya és a Gambia Kormánya által létrehozott Kétoldalú Együttműködés Vegyes Bizottsága (*Joint Commission of Bilateral Cooperation, JCBC*) a bilaterális relációk megerősítésének szemléletes példája. A JCBC-találkozót követően a felek 2014 márciusában, Jakartában tárgyaltak ismét mezőgazdasági, oktatási, egészségügyi, kereskedelmi ügyekben, valamint a technikai együttműködés kérdéseit illetően. Indonézia kézi kapálógépeket ajándékozott Szenegálnak és Gambiának, hogy elősegítse az agrárszektor motorizálását ezekben az államokban. Hasonló fejlesztések vannak folyamatban más nyugat-afrikai országokban is.³²

Indonézia 2013 júliusa óta az afrikai vidéki nők életfeltételeinek a javításához

is hozzájárul: a szövömesterség elsajátítását lehetővé tevő képzéseket biztosít Szenegálban. A délkelet-ázsiai ország vezetése felismerte az afrikai állam jelentőségét, hiszen az egyfajta belépési pontként szolgálhat a nyugat-afrikai piacok eléréséhez. A stratégia keretében történt legnagyobb volumenű beruházás két CN-235-ös repülőgép szenegáli megvásárlása volt. Ez a típus a spanyol Construcciones Aeronáuticas SA és az indonéz ITPN cég által regionális szállítási és katonai célokra kifejlesztett, két légcsavaros gázturbinával rendelkező, könnyű teher szállító repülő. Érdemes megjegyezni, hogy 2014-ben Nyugat-Afrika számított a kontinens leggyorsabban növekvő régiójának, mivel a kézművesiparban, a mezőgazdasági és a szolgáltatási szektorban bekövetkezett előnyös változások nagymértékben elősegítették a közvetlen külföldi tőkebefektetések (FDI) növekedését. (Becklések szerint 2012-ben 15 milliárd dollárt fordítottak nyersanyagellőhelyek felkutatására a kitermelő ágazatokban.)³³

Indonéz diplomáciai jelenlét Afrikában

Az afrikai országokkal folytatott bilaterális kereskedelmet egyre növekvő hivatalos indonéz diplomáciai jelenlét is támogatja a kontinensen. A délkelet-ázsiai állam jelenleg tizenhat nagykövetséget tart fenn Afrikában, továbbá egy főkonzulátust Fokvárosban, a Dél-afrikai Köztársaságban. Egy kereskedelmi attasé

székel az egyiptomi fővárosban, Kairóban, valamint egy-egy Indonéz Kereskedelemfejlesztési Központot (*Indonesian Trade Promotion Centre*, ITPC) üzemeltet a nigériai Lagosban és a dél-afrikai Johannesburgban.

A 2009. október 12–13-i jakartai találkozáson vezető tisztségviselők nyilvánították ki az ázsiai és afrikai országok közötti stratégiai partnerség megteremtésére vonatkozó szándékukat. Ezzel összhangban, az indonéz vállalatok növelni kívánják az elkötelezettségük mértékét az alábbi területeken és ágazatokban: együttműködés a tengeri összeköttetés terén; kooperáció és összehangolt cselekvés a műszaki és a keresletvezérelt kapacitásépítő programokban, a jó kormányzás területén, a terrorelhárításban, a transznacionális szervezett bűnözés elleni küzdelemben, az élelmiszer- és az energiabiztonság területén; valamint a kis- és középvállalkozások felvirágoztatása, a turizmus fellendítése, a nemek egyenlősége és a nők szerepének erősítése érdekében; illetve az afrikai és ázsiai fejlesztést támogató egyetemi hálózat (*Africa–Asia Development University Network*, AADUN) keretein belül, továbbá az indonéz afrikai magánbefektetéseket illetően.³⁴

A magánbefektetői érdekeket védő egyetlen országos ernyőszervezet a Kamar Dagang dan Industri (*Kadin*), a jakartai Kereskedelmi és Iparkamara, amely nemcsak a kölcsönösen előnyös gazdasági fejlődés érdekében történő segítségnyújtást tűzte ki célul a kereskedelem és az ipar területén, hanem a Jokowi

elnök által a 2015 áprilisában, Bandung 60. évfordulóján megtartott Ázsia–Afrika Üzleti Csúcson (*Asia–Africa Business Summit*, AABS) megnevezett intézkedések végrehajtásában is oroszlánrészt vállal. A Kadin beszámolója szerint a találkozáson részt vevő afrikai és ázsiai üzletemberek megállapodtak a jakartai titkársággal létrehozandó Ázsia–Afrika Üzleti Tanács (*Asia–Africa Business Council*, AABC) felállításában – ezzel pedig Indonézia tovább szilárdította pozícióit a saját régiójában és az afrikai kontinenssel ápolta kapcsolatait illetően is.

Az Indonézia–Nigéria-relációk

Mint ahogyan azt már hangsúlyoztuk, Indonézia Nigériával kialakított relációsrendszere különös jelentőséggel bír Nyugat-Afrikában. A diplomáciai kapcsolatokat a két ország 1965-ben vette fel egymással, a lagosi indonéz nagykövetség megnyitásával. Nigéria – a szubzaharai régió államai közül elsőként – 1976-ban alapított képviselőket Jakartában.

Indonézia és Nigéria 2010-ben egy kétoldalú vegyes bizottság felállításáról szóló megállapodást írt alá, amelyben a közös célok elérése érdekében történő együttes fellépésre, valamint a gazdasági fejlődés elősegítése érdekében az egymás közötti import és export volumenének növelésére vonatkozóan, továbbá a kulturális és műszaki kooperáció serkentését illetően fogadtak el irányelveket – fogalmazta meg Nino Wawan Setiawan, az ITPC igazgatója.

A Nigériába irányuló indonéz export fő kiviteli cikkei a pálmaolaj, különböző papírtermékek, gyógyszerek, autóalkatrészek, szappan és elektronikai termékek. A „nem olaj és nem földgáz” jellegű termékek közül Nigéria főként pamutot és nyersbőrből készült alapanyagokat szállít a délkelet-ázsiai államba. Jelenleg több mint tizenöt indonéz vállalat működik Nigériában, amelyek közül a legjelentősebb az Indorama, az Indofood, a Kalbe Farma és a Sayap Mas Utama. Az Indofood 1995-ben létesített az afrikai országban instanttésztagyárat – amely napjainkban is egész Afrika legnagyobb tésztagyára –, azóta az *Indomie* márka Nigéria egyik legkedveltebb *brand*-jévé nőtte ki magát. Ezenkívül a két ország egy 2,5 milliárd dolláros metanol- és műtrágyaüzem alapítását is tervezi Nigériában, az indonéz Pertamina, a nigériai NNPC, valamint a Viva Methanol együttműködésével.³⁵

A lagosi Indonéz Kereskedelemfejlesztési Központ a megalapítása óta a nigériai és az indonéz üzletemberek közötti kapcsolatok megerősítésén fáradozik. Az igazgató pozitívan értékelte a két állam összkereskedelmi volumenének alakulását,

ugyanis annak értéke 2014-ben elérte a 3,9 milliárd dollárt, ami 7,45 százalékos növekedést jelentett az előző, 2013-as év eredményéhez képest. Ugyanakkor Setiawan 2015-re vonatkozóan jelentős mértékű csökkenéssel számolt.³⁶ Indonézia kereskedelmi mérlege továbbra is deficitese az afrikai állammal szemben, éppen ezért van jelen az ITPC Lagosban: az Indonéziából Nigériába irányuló exportot B2B (*Business-to-Business*) üzleti találkozók szervezésével ösztönzi, hogy a piaci szereplők figyelmét ráirányítsa az indonéz termékek magas minőségére és költséghatékonyására. Sőt, a lagosi ITPC a kereskedelem fellendítése érdekében más nyugat-afrikai országokban is kereskedőházak építését tervezi.

A következő öt évben Indonézia a nigériai exportjai volumenének 300 százalékos növelésére törekszik. Ma jelentős mennyiségű nyersolajat importál az afrikai országból, de Setiawan igazgató vélekedése szerint hazájának a kiegyensúlyozottabb kereskedelmi mérleg érdekében a nem olaj jellegű termékek behozatalát kellene szorgalmaznia (2. táblázat).³⁷

2. táblázat³⁸

Indonézia és Nigéria kereskedelme 2011 és 2015 között (millió dollár)

Év	Export	Import	Összkereskedelem
2010	316,86	921,59	1.238,45
2011	465,99	1.626,87	2.092,86
2012	413,08	2.770,66	3.183,74
2013	558,17	3.122,45	3.680,62
2014	648,61	3.306,30	3.954,91

Indonézia és a Dél-afrikai Köztársaság relációi

Az afrikai kontinensen Indonézia második legnagyobb kereskedelmi partnere a Dél-afrikai Köztársaság. Bár csak 1994 augusztusában vették fel egymással a diplomáciai kapcsolatokat, már a bandungi konferencia óta jelentős politikai relációrendszerrel bírt a két állam. Az apartheid elleni küzdelemben is támogatta Indonézia az Afrikai Nemzeti Kongresszust (*African National Congress*, ANC), és mediátorként lépett fel más ázsiai államoknál az ANC törekvéseinek támogatása érdekében. A Dél-afrikai Köztársaság jakartai nagykövetségének hivatalos honlapja szerint az afrikai állam korábbi elnöke, Nelson Mandela „különösen kedvelte Indonéziát és annak lakóit. Négyyszer látogatott el az országba – 1990-ben, 1994-ben, 1997-ben és 2002-ben –, hogy megerősítse a Dél-afrikai Köztársaság és Indonézia közötti szálakat.” Az 1997-es út során, ahogyan Daniel Lieberfeld is kiemeli, „Mandela mindenképpen találkozni kívánt a kelet-timori ellenállási mozgalom bebörtönzött vezetőjével, Xanana Gusmãoval, és az ő nyomására kezdett párbeszédet Gusmão és Suharto indonéz elnök”.³⁹

Az indonéz kereskedelmi miniszterhelyettes, Bayu Krisnamurthi már a 2012 áprilisában megrendezett durbani Üzleti Fórumon hangsúlyozta, hogy hazája teljes mértékben elkötelezte magát a Dél-afrikai Köztársasággal ápolt relációi fejlesztése mellett. Világosan kinyilvánította, hogy jöllehet a bilaterális kereskedelmet

jellemző adatok messze vannak az ideálistól, a politika terén mindkét fél részéről megvan az akarat a közeledésre, annak révén pedig közösen egy olyan erőt alkothatnak, amellyel számolni kell a globális fejlődés gravitációs centrumának újrapozicionálása korában.⁴⁰ Indonézia számára a Dél-afrikai Köztársaság nemcsak az egyik legnagyobb szubszaharai felvevőpiacot jelenti (a lakosság vásárlóerejét tekintve), hanem „kapuszerepe” is jelentős, hiszen a kereskedelmi és befektetési partnerként is vonzó állam ezernyi szállal kötődik a régió más országaihoz, így a Dél-afrikai Fejlesztési Közösség és a Dél-afrikai Vámunió (*Southern African Customs Union*, SACU) tagjaihoz is.

Számos indonéz vállalat nyitott arra, hogy a Dél-afrikai Köztársaságban fektesse be a tőkét, vagy ott terjeszkedjen. Erre jó példa az Indonéziában több mint tizenegyezer kiskereskedelmi egységet üzemeltető Indomaret, amely 2013 januárja óta működtet vegyesboltot Johannesburgban is – ez az indonéz cég első afrikai *franchise*-a. Az élelmiszeripari szektor más vállalatok, így a PT Mayora, a PT Orang Tua Group, a PT Marimas, a PT Indofood és a PT Garuda Food érdeklődését is felkeltette. A Dél-afrikai Köztársaság jakartai nagykövetségének tájékoztatása szerint az ország üzletemberei is egyre aktívabbak az indonéz piacon, így nem meglepő, hogy a DigiCore, a Murray & Roberts, a Skyriders, a Fresh World, az Explochem, a Denel és az AEL is jelen van a délkelet-ázsiai országban.

Bár az adatok csökkenő tendenciát jeleznek (3. táblázat), a Kadin várakozásai

3. táblázat⁴¹

Indonézia és a Dél-afrikai Köztársaság kereskedelme 2011 és 2015 között (millió dollár)

Év	Export	Import	Összkereskedelem
2011	1.436,59	705,77	2.142,36
2012	1.691,50	661,98	2.353,48
2013	1.270,33	624,93	1.895,26
2014	1.379,50	498,49	1.877,99
2015	666,12	231,94	898,06

szerint az Indonézia és Afrika közötti kereskedelem volumene rövid távon elérheti az évi 20 milliárd dollárt. Az *ANTARA News* tudósítása szerint a Kadin szervezőbizottságának elnöke, Noke Kiroyan egy 2015. áprilisi ázsiai–afrikai találkozón abbéli reményét fejezte ki, hogy „a következő három évben az Indonézia és az afrikai államok közötti kereskedelem összértéke az évi 10,7 milliárd dollárról 20 milliárdra ugorhat. Ez pedig az indonéz befektetőkön múlik: hogy milyen mértékben hajlandóak új piacokat nyitni és terjeszkedni.”⁴² De vajon ez a scénárió megvalósítható a következő években?

Záró gondolatok: Létezik-e az afrikai szerepvállalásnak egy sajátos indonéz módja?

Az elmúlt évtizedek eseményeit áttekintve egyértelműen kitűnik, hogy Indonézia a bandungi konferencia irányvonala mentén fogalmazza meg az afrikai kooperáció elméleti kereteivel kapcsolatos elképzeléseit. Ez így volt az elmúlt hatvan évben is, és a Dél–Dél-együttműködésnek egy olyan sajátos indonéz útját

formálta meg, amelyet Bandung szellemisége hatott és hat át ma is. A pragmatikus, kereskedelem által vezérelt indonéz külpolitika Afrikában olyan egyedi retorikát és hangsúlyokat alkalmaz, amelyek más államok hasonló politikáit elemezve nem azonosíthatóak – sem a technológiai, sem a gazdasági szempontból fejlett országok, sem pedig a feltörekvő gazdaságok esetén. E külpolitikai irány pedig minden valószínűség szerint meghozza a várt kereskedelmi volumennövekedést, és a kooperáció változatos formái fognak kiteljesedni az elkövetkező években.

Érdekes jövőképét villantaná fel a Dél–Dél-együttműködésnek, ha Indonéziát felvonnák a Brazíliát, Oroszországot, Indiát, Kínát és a Dél-afrikai Köztársaságot tömörítő BRICS társulásába, hiszen számos érvet és ellenérvet is fel lehet sorakoztatni az interkontinentális regionális csoport esetleges bővítése mellett és ellen. Indonézia rendkívül pragmatikus külpolitikát folytat, különös hangsúlyt fektetve a régiós és az azon túli országokkal való hosszú távú kooperációt támogató feltételek kialakítására. Ez pedig – a BRICS erőfeszítéseivel együtt – számos pozitív hozzáadékkal jár az afroázsiai

együttműködés terén, valamint annak érdekében, hogy az Észak–Dél-párbeszédnek egy új keretrendszerét alakítsák ki az interpoláris világrendben. A hangzatos elvek megvalósulását azonban többek között a valós, adott technikai feltételek is akadályozzák – ahogyan Brooks rámutat: „az indonéz kotta tartalmaz néhány hátrározottan disszonáns hangzaton. Kikötői túlméretezettek, elektromos hálózata nem megfelelő, úthálózata pedig az egyik legfejletlenebb a régióban. Ezek rontják az indonéz gazdaság hatékonyságát, és megfojtják az ambiciózus fejlesztési kísérleteket.”⁴³

Afrika szemszögéből – Elly Twineyo-Kamugishát idézve – egyértelmű, hogy a kontinensnek „a kereskedelem és a gazdasági fejlesztés területén új partnerségi viszonyok kialakítására kell törekednie. ... Afrikának az észszerű kereskedelmi relációk mellett kell elköteleznie magát. Ez pedig olyan partneri kapcsolatokat jelent, amelyek javítják ... versenyképességét, termelékenységét, és serkentik a növekedését.”⁴⁴ Az ilyen tartalmas és nagyjelentőségű kereskedelmi relációk kialakításához pedig sürgősen meg kell erősíteni, tovább kell fejleszteni az afrikai kormányzást. Az „afrikai realizmusról” szóló diskurzusban Errol A. Henderson kiemeli, hogy a posztkoloniális milióban „az afrikaiak az érdekeik érvényesítése végett ... a külpolitikai magatartások széles skálájáról választhatnak”⁴⁵, és bár Indonézia vonzó partnerként léphet fel Afrikában, a lehetséges függőségi viszonyok globális kontextusában a kétoldalú

kapcsolatok csupán egy új függőséget teremtenek, amit a kontinens mindenképpen el kíván kerülni.

A jövedelmi olló világszinten is tovább nyílik, a perifériák elszegényednek, Afrikának mégis van oka a bizakodásra. Egyre inkább stabilizálódik, természeti erőforrásokban még mindig gazdag – ám ezekből az új és a felemelkedő hatalmak is profitálni kívánnak. A folyamat során az afrikai államok elitje meggazdagodik, ezzel pedig bebetonozza az elszegényedés mintáját a társadalmakba.⁴⁶ Egyes elemzők ráadásul a BRICS szerepét sem látják olyan pozitívnak, mint ahogyan azt a társulás retorikája sugallja. Patrick Bond szerint a csoport a neoliberais rezsimek fenntartását elősegítő, rendkívül nagy jelentőséggel bíró, eddig szubimperialistaként megjelenő erőt takar.⁴⁷

Érdekei érvényesítése során pedig Indonézia sem különbözik a fejlődő és a fejlett aktoroktól, így szintén nem képes megkérdőjelezni a fennálló globális neoliberális rezsimek. Természetesen az afrikai államok számára Indonézia felettből vonzóvá vált a bandungi szellemiség felélesztésével és egy sajátos „bandungi hang” megütésével, és ez az afroázsiai közegben kedvezőbb pozícióba juttatja az országot. Ám Jakarta az afrikai jelenlétének és befolyásának megerősítése szempontjából semmiben sem más, mint a világ vezető gazdaságai. Tehát még napjainkban is meglehetősen nehéz megjósolni, hogy e folyamatokból miként profitálhat Afrika a jövőben.

Jegyzetek

- 1 István Tarrósy: „Indonesian Engagements with Africa and the Revitalised ‘Spirit of Bandung’”. In: *Emerging Powers in Africa: A New Wave in the Relationship?* (szerk. Justin Van der Merwe, Ian Taylor és Alexandra Arkhangelskaya). Basingstoke, London és New York: Palgrave Macmillan, 2016. 233–247. o.; István Tarrósy: „Bandung in an Interpolar Context: What ‘Common Denominators’ Can the New Asian–African Strategic Partnership Offer?”. In: *Bandung at 60: New Insights and Emerging Forces* (szerk. Darwis Khudori). Jakarta: Pustaka Pelajar, 2015. 139–148. o.
- 2 Richard N. Haass: „The Age of Nonpolarity”. *Foreign Affairs*, Vol. 87. No. 3. (2008). 44–56. o.
- 3 Giovanni Grevi: „The Interpolar World: A New Scenario”. *ISS Occasional Paper*, No. 79. (2009). 1–44. o.
- 4 Amikor a nemzetközi kapcsolatok vagy a globális folyamatok és problémák taglalásakor a gazdaságilag, technológiailag fejletlenebb – döntően a földgolyó déli féltékén elhelyezkedő – országokat említjük, szükséges a politikailag korrekt terminológia alkalmazása: a Dél országai.
- 5 Immanuel Wallerstein: *The Decline of American Power: The U.S. in a Chaotic World*. New York, NY: The New Press, 2003.
- 6 L. bővebben: Tarrósy István: „A globális világrend és az Észak–Dél konfliktus”. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 15. No. 2–3. 169–188. o.
- 7 Horváth Jenő, Paragi Beáta és Csicsmann László: *Nemzetközi kapcsolatok története 1941–1991*. Budapest: Antall József Tudásközpont, 2013. 183. o.
- 8 Kweku Ampiah: *The Dynamics of Japan’s Relations with Africa: South Africa, Tanzania, and Nigeria*. London–New York: Routledge, 1997. 39. o.
- 9 Tukumbi Lumumba-Kasongo: „Rethinking the Bandung Conference in an Era of ‘Unipolar Liberal Globalization’ and Movements toward a ‘Multipolar Politics’”. *Bandung: Journal of the Global South*, Vol. 2. No. 9. (2015). 1–17. o.
- 10 Ian Taylor: *Africa Rising? BRICS – Diversifying Dependency*. Woodbridge–Rochester, NY: James Currey, 2014. 3. o.
- 11 Claude Arpi: „Was Bandung in Vain?”, *Rediff*, <http://www.rediff.com/news/2005/apr/22clauder.htm>, 2005. április 22.
- 12 Matthew Quest: „The Lessons of the Bandung Conference”. *Spunk Library*, <http://www.spunk.org/library/pubs/lr/sp001716/bandung.html>, 1995. március–április.
- 13 „Profile: Non-Aligned Movement”. *British Broadcasting Corporation*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/in_depth/2798187.stm, 2009. augusztus 7.
- 14 Josef Purnama Widyatmadja: „The Spirit of Bandung”. *YaleGlobal Online*, <http://yaleglobal.yale.edu/content/spirit-bandung>, 2005. április 6.
- 15 Tóthné Nagy Magdolna: *Belgrádtól Delhiig. Az el nem kötelezettek mozgalma*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1984. 27. o. Továbbá l. még: Tarrósy István: „Az el nem kötelezettek mozgalma (1955–2005)”. In: *Pécsi Politikai Tanulmányok III.* (szerk. S. Szabó Péter). Pécs: PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszék, 2006. 63–72. o.
- 16 T. T. Poulouse: „13th NAM Conference. Rising Against Unilateralism”, *Asian Affairs*, www.asianaffairs.com/april2003/non_aligned_13.htm, 2003. április.
- 17 Živojin Jazić: „The Non-Aligned Movement Yesterday and Today – in the Process of Globalisation: Critical View”. *Croatian International Relations Review*. Vol. 11. No. 38–39. (2005). 59–66. o.
- 18 Prashanth Parameswaran: „Did Indonesia Revive the Asia–Africa Strategic Partnership?”. *The Diplomat*, <http://thediplomat.com/2015/04/did-indonesia-revive-the-asia-africa-strategic-partnership/>, 2015. április 24.
- 19 Fantu Cheru – Cyril Obi (szerk.): *The Rise of China and India in Africa. Challenges, Opportunities and Critical Interventions*. London – New York, NY: Zed Books – NAI, 2010. 1. o.
- 20 New Asian–African Partnership: „Declaration on the New Asian–African Partnership”.

- Institute for Security Studies*, <https://www.issafrica.org/uploads/BADUNGDECAPR05.PDF>, 2005. április 23.
- 21 Cheru–Obi: i. m. 1. o.
- 22 Taylor: i. m. 147. o.
- 23 Uo. 160. o.
- 24 New Asian–African Partnership: i. m. 5. o.
- 25 Lumumba-Kasongo: i. m. 16. o.
- 26 George McTurnan Kahin: *The Asian–African Conference. Bandung, Indonesia, April 1955*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1956. 1. o.
- 27 New Asian–African Partnership: i. m. 3. o.
- 28 Interjú, személyes közlés, 2015. június 10.
- 29 Karen Brooks: „Is Indonesia Bound for the BRICS? How Stalling Reform Could Hold Jakarta back”. *Foreign Affairs*, Vol. 90. No. 6. (2011). 109–118. o.
- 30 „Annual Report 2016”. *The World Bank*. <http://www.worldbank.org/en/about/annual-report>.
- 31 Forrás: „Statistics”. *Kementerian Perdagangan (Ministry of Trade), Republic Indonesia*, <http://www.kemendag.go.id/en/economic-profile>; „Indonesia Regional Statistics, 2014”. *KNOEMA*, <https://knoema.com/atlas/sources/Central-Bureau-of-Statistics-Indonesia?topic=Indonesia>, 2016. április 13. adatai alapján.
- 32 Interjú, személyes közlés, 2014. március 28.
- 33 OECD: „African Economic Outlook 2013: Structural Transformation and Natural Resources”. *African Economic Outlook*, http://www.africaneconomicoutlook.org/sites/default/files/content-pdf/AEO2013_EN.pdf, 2013; OECD: „African Economic Outlook 2014: Global Value Chains and Africa’s Industrialization”. *African Economic Outlook*, http://www.africaneconomicoutlook.org/sites/default/files/content-pdf/AEO2014_EN.pdf, 2014.
- 34 Parameswaran: i. m.
- 35 Romoke W. Ahmad: „Indo-Nigeria Trade Now \$3.18bn as Indonesia Marks 68 Years of Nationhood”. *The Daily Trust*, <http://www.dailytrust.com.ng/daily/international/3706-indo-nigeria-trade-now-3-18bn-as-indonesia-marks-68-years-of-nationhood>, 2013. augusztus 22.
- 36 Vera Samuel Anyagafu: „ITPC Remain Committed to Better Bi-National Relationships with Nigeria–Indonesia Trade Director”. *Vanguard*, <http://www.vanguardngr.com/2015/05/itpc-remain-committed-to-better-bi-national-relationships-with-nigeria-indonesia-trade-director/>, 2015. május 5.
- 37 Uo.
- 38 Forrás: „Statistics”; „Statistics Indonesia”. *BPS (Badan Pusat Statistik)*, https://www.bps.go.id/Subjek/view/id/25#subjekViewTab3|accordion-daftar-subjek1_adatai_alapjan.
- 39 Daniel Lieberfeld: „Nelson Mandela’s Legacy for African and International Politics”. *E-International Relations*, <http://www.e-ir.info/2014/03/14/nelson-mandelas-legacy-for-african-and-international-politics/>, 2014. március 14.
- 40 Bayu Krisnamurthi: „Indonesia – South Africa: Promoting South–South Trade and Investment”. *The Diplomatic Society*, <http://www.thediplomaticsociety.co.za/home/16-home/323-indonesia-south-africa-promoting-south-south-trade-and-investment>, 2012. április 13.
- 41 Forrás: „Statistics”; „Statistics Indonesia” adatai alapján.
- 42 „Indonesia Believes Trade with Africa Can Increase”. *Antara News*, <http://www.antaraneews.com/en/news/98607/indonesia-believes-trade-with-africa-can-increase>, 2015. április 22.
- 43 Brooks: i. m. 111. o.
- 44 Elly Twineyo-Kamugisha: *Why Africa Fails. The Case for Growth before Democracy*. Cape Town: Tafelberg, 2012. 132–133. o.
- 45 Errol A. Henderson: *African Realism? International Relations Theory and Africa’s Wars in the Postcolonial Era*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2015. 12–17. o.
- 46 Claudio Katz: „Capitalist Mutations in Emerging, Intermediate and Peripheral Neoliberalism”. In: *BRICS. An Anti-Capitalist Critique* (szerk. Patrick Bond és Ana Garcia). Sunnyside: Jacana, 2015. 70–93. o.
- 47 Patrick Bond: „BRICS and the Sub-Imperial Location”. In: *BRICS...*, 15–26. o.